

Биљана Ђорић-Француски

РЕЦЕПЦИЈА
РОМАНСИЈЕРСКОГ СТВАРАЛАШТВА
ЛОРЕНСА ДАРЕЛА КОД НАС

*Лежећи у кревету у мраку, чуо је жуборење појинога,
још увек набујалих од пролећног снега, и видео
светилуцање пастирки у мрачним јаругама и илићашима реке Сјуденице.*

Лоренс Дарел, *Бели орлови над Србијом*

Песник, романописац и аутор путописа, Лоренс Дарел (Lawrence Durrell, 1912–1990) рођен је у Индији, а у Енглеску се вратио у младости, да би касније пуно путовао, живео у Паризу, Грчкој, па чак и у Југославији, као дипломата. Дарел је у својству аташеа за штампу у Британској амбасади у Београду провео три и по године – од јуна 1949. до децембра 1952, а током тог периода је такође пуно путовао и утиске са тих путовања бележио у неким од својих књижевних дела, као и у бројним писмима пријатељима. Оно што му се највише допало у нашој земљи јесу лепоте природе и пејзажа које су веома поетично описане у Дареловом специфичном стилу.

Иако је веома рано почео да пише и објављује поезију и прозу, његова дела годинама нису наишла на повољан пријем. Први Дарелов запаженији роман – *Црна књиџа* (1938), написан под великим утицајем његовог интимног пријатеља, америчког писца Хенрија Милера, и похваљен од стране критике, али не и читалаца, објављен је у Паризу, а у Енглеској се појавио тек 1973. године. Његови најпознатији путопи-

си, названи 'острвска' трилогија: *Просјерова њећина* (1945), *Размишљања о једној приморској Венери* (1953) и *Горки лимунови* (1958), настали су после путовања по медитеранским острвима. Тек када је објављен роман *Цасјина* (1957) – први том *Александријског квартијета*, Лоренс Дарел је стекао славу, коју су увећали и наредни делови ове тетралогije: *Балијазар* (1958), *Маунџолив* (1958) и *Клеа* (1960). И поред тога, као и у случају његовог првог романа, ово дело – чији је циљ, по пишчевим речима, био истраживање модерне љубави – много је више цењено у иностранству него у Дареловој домовини, можда због стила који је исувише украшен, лиричан и сензуалан за британски укус. У каснијим делима, међу којима су романи *Тунк* (1968), *Нунквам* (1970), и такозвани *Авињонски квинџет*, који чине: *Госјодин или Принц Таме* (1974), *Ливија или Жива сахрањена* (1978), *Констанца или Самојне вежбе* (1982), *Себасјијан или У власји сјирасји* (1983) и *Квинкс или Расјарачева њријовесји* (1985), Лоренс Дарел показује још веће занемаривање британског поштовања према реалистичности, приказујући различите аспекте истине.

Истраживање рецепције дела Лоренса Дарела представљено у овом чланку обухвата читав период од првог помена његовог имена у југословенској штампи, па све до 1992. године, када долази до распада српскохрватске језичке територије услед ратова на простору бивше Југославије. Анализирани су сви текстови у којима се говори о овом британском писцу и његовом романсијерском опусу, пронађени у књигама и књижевним студијама, часописима и листовима, као и другим периодичним или дневним публикацијама објављеним у Србији, Црној Гори, Хрватској и Босни и Херцеговини. Изостављени су само написи на словеначком и македонском језику, као и текстови наших аутора на енглеском језику, јер они због језичке баријере нису могли да имају већег утицаја на нашу књижевну и читалачку публику. Исто тако нису обрађени ни преводи чланака страних аутора и текстови у којима се преноси мишљење стране критике, пошто они не одражавају нашу оригиналну критичку мисао.

Што се тиче превода Дареловог опуса, треба пре свега нагласити да су његова два најпознатија дела – *Александријски квартијет* и *Авињонски квинџет* – представљена нашој читалачкој публици, и то убрзо по објављивању у оригиналу. Наиме, тетралогiju је у надахнутом преводу Ивана Ж. Поповића и др Александра Нејгебауера објавила београдска „Просвета” 1965. године, у два тома, уз дужи и веома занимљив предговор који је написао Александар В. Стефановић. Ново издање иста издавачка кућа штампаће 1990. године, на основу чега можемо оценити и значај ове тетралогije која је чак тридесет година после свог објављивања и даље будила интересовање читалачке публи-

ке не само у пишчевој домовини него и широм света, па тако и код наших читалаца. Пенталогiju је у преводу Зорана Мутића и Амеле Симић објавила сарајевска „Свјетлост” 1988. године, па затим поново 1990. године, а поговор у последњој књизи написао је Иво Славнић. Изненађује чињеница да је – и поред мишљења неких критичара да Дарелова дела нису приступачна широј публици због своје херметичности и софистицираности – *Квартиети* штампан у укупном тиражу од 17.000, а *Квиниети* од 12.000 примерака, што је прилично висок број чак и када се узме у обзир величина српскохрватске територије у то доба. Током анализираних периода код нас је штампана само још једна Дарелова књига – збирка хумористичних прича коју 1991. године под насловом *Пјевачи дипломатског збора* и у преводу Златка Црковића објављује загребачко „Знање”.

И у нашој књижевној периодици преводи Дарелових дела присутни су у прилично задовољавајућем обиму, што показује чињеница да је пронађено укупно двадесет библиографских јединица у области преводне рецепције. Прва од њих забележена је 1961. године, када београдски лист *Данас* у четири узастопна броја доноси фрагменте из четири романа Дарелове тетралогije. Још један одломак из *Квартиети* изашао је у загребачком књижевном часопису *Република* 1963. године, док ће се наредне године у сарајевском *Живоју* по први пут појавити Дарелова песма „Сарајево”, у преводу Николе Кољевића. Ова песма представља прави феномен у преводној књижевности на нашем подручју, будући да је објављена у српскохрватској штампи укупно седам пута током истраженог периода, и то у преводу четири наша истакнута стручњака. Другу њену верзију, коју је превела Мира Јуркић-Шуњић, доноси сплитски месечник *Могућности* 1969. године, а превод Николе Кољевића поново ће бити објављен у неизмењеном облику 1976. године у београдској *Млагости*. Наредни пут „Сарајево” се, заједно са још две Дарелове песме, појављује у преводу Лазара Мацуре, 1981. године у београдској *Књижевној речи*, а четврта верзија ове песме објављена је чак три пута у сарајевском листу *Огјек* – 1981, 1982. и 1984. године, у преводу И. Коцијанчића. Од Дарелових дипломатских анегдота преведене су две: „*Sauve qui peut*” у загребачкој *Републици* 1967. године и „Свечаност на Сави” у београдском *НИН*-у 1970. године. Поезија је заступљена само у још једном прилогу, а то је превод стихова под насловом „Пјесници, градови, историје” у загребачком *Форуму* 1968. године. Из Дарелове романсијерске књижевности објављена су још четири одломка, и то: из романа *Тунк* у сплитском часопису *Могућности* 1969, из *Црне књиге* у нишкој *Градини* 1982, и из два од романа пенталогije: *Господин или Принц Таме*, у београдском *Делу* 1987, и *Ливија или Жива сахрањена* у босанској *Књижевној ревији* 1988. године. Такође се у издвојеном периоду по два пута јављају фраг-

менти из Дарелових путописа: „Горки лимуни” и „Родос” – оба у сарајевском *Огјеку* 1991. године, као и из кореспонденције са Хенријем Милером: „Преписка Durrell–Miller (1935–1980)” у *Трећем пројекту Радио Сарајева* 1990. године и „Приватна кореспонденција” у часопису *Гради* из Чачка 1991. године.

Истраживање је показало да је током обухваћеног периода Дарел уживао велики успех не само код наше читалачке публике, него и у круговима књижевних критичара на српскохрватској језичкој територији, јер је као резултат анализе критичке рецепције његовог дела забележена двадесет и једна библиографска јединица. Када је 1957. године објављена прва књига тетралогије, *Цастина*, она је одмах дочекана похвалном критиком, под насловом „Нов роман Лоренса Дарела”, од стране анонимног критичара угледног београдског часописа *Књижевне новине*, у броју за 17. март (стр. 2). Приказивач истиче Дарелову специфичну технику писања, коју назива *музичком*, јер се прича не креће у једном правцу, већ њен ритам иде напред-назад, окреће се око своје осе и налази се изнад времена, док за ликове у роману тврди да су добро уклопљени у афричко поднебље и александријску панораму.

Београдска ревија *Данас* у броју за 2. август 1961. године (стр. 30) објављује приказ анонимног аутора под насловом „Дарелов лирски квартал”, уз превод одломка из романа *Балиазар*. Анонимни приказивач указује на Дарелову литерарну умешност, стилску истанчаност и лиризам, као и необичан стил који „блиста од минералних наслага многих култура”.

У броју за септембар 1961. године (стр. 30) загребачка *Република* доноси чланак Новака Симића „Александријски квартеј”. Критичар истиче комплексност четвородимензионалног устројства модерног човека приказаног у Дареловој тетралогији, у којој су јунаци саткани из три просторне и једне временске димензије, и то по принципу релативитета и спајањем прошлости и будућности. Аутор приказа, међутим, сматра да је пренаглашавање улоге секса и љубави у Дареловом *Квартеју* исувише симплицистичко, јер је за право разумевање овог дела потребно удубити се у мит, али такође указује на изузетност интроспекција којима је прожет један од приказаних љубавних односа. Текст се завршава похвалним речима упућеним Дареловој прози која је не само снажна, већ и тако модерна да њено значење за савремену књижевност Симић пореди са значајем Џојсовог *Уликса*.

Београдски *НИН* 29. октобра 1961. године (стр. 4) објављује занимљив преглед Александра В. Стефановића, „Место на врху ...”, о лауреатима за Нобелову награду за књижевност те године, међу којима су се поред Иве Андрића нашли и енглески романописци Греам Грин и Лоренс Дарел. Тврдећи да се мало писаца може упоредити са Даре-

лом, аутор чланка круну његовог стварања – тетралогiju *Александријски квартијеи* – назива *симфонијском њојом*, али исто тако истиче и вредност Дарелове 'острвске' трилогије путописа.

У краткој белешци у двоброју загребачке *Републике* за фебруар–март 1963. године (стр. 100) *Н/ада/ Ш/ољан/* тетралогiju назива *својеврсним њојхвајом*, између осталог и због тога што у романима који чине ово дело Дарел из неколико различитих углова описује један исти временски период и иста збивања, тако што различити ликови својим очима посматрају те догађаје, што им даје више димензија.

Две године пре него што ће се ово капитално дело код нас појавити у преводу, Сониа Бићанић октобра 1963. године (стр. 607–617) у загребачком *Форуму* објављује есеј „*Александријски квартијеи* Lawrence Durtella”. Она указује на богатство и сликовитост, сензуалност и живост Дареловог језика, истиче оригиналност поступка грађења александријских романа и пореди тетралогiju са *симфонијом*. Веома вешто користећи мноштво утисака да би осветлио сложене догађаје, Дарел непрестано обогаћује садашњост помоћу прошлости и онога што се очекује од будућности, тако да су у истом тренутку присутне све те временске димензије, додаје аутор чланка. У тематском погледу, британски писац покушава да анализира модерну љубав, као и да наслика уметникову свест, па је зато један од главних ликова у тетралогiji писац Дарли, а њена најтрајнија вредност је управо „у томе што приказује специфичне тешкоће модерних уметника, њихово доживљавање комплексности света и његовог смисла”, закључује Бићанићева.

Сарајевски часопис *Животи* у двоброју за април–мај 1965. године (стр. 92–106) објављује чланак „О Дарелу, квартету и друго”, чији је аутор Александар В. Стефановић. Исти овај напис, само проширен исцрпним био-библиографским уводом, у потпуно неизмењеном облику је објављен под насловом „О Дарелу, квартету и другом” као предговор уз превод Дарелове тетралогije *Александријски квартијеи* (стр. 7–41), у издању београдске „Просвете” такође 1965, а касније и 1990. године. Критичар анализира предметну тетралогiju са гледишта тематике, форме и књижевног поступка, указујући на Дарелову радикалност не само у погледу избора тема, већ и у формалном смислу. Он оригиналност овог писца види и у начину на који он сагледава и представља своје ликове, користећи теорију релативитета, помоћу које враћа јединство времена и простора у савремену уметност и приказује вишедимензионалност света у коме време и простор постоје симултано и имају исту вредност. У том смислу, свако од четири дела у тетралогiji је симбол за по једну димензију континуума, наставља есејист, прецизирајући да је у првом роману створена дубина помоћу наглашавања психолошких проблема, други роман уводи филозофска разматрања и тиме проширује проблем, у трећем роману је помоћу

симбола дужине описан животни пут главног јунака, док четврта књига представља временску компоненту. Као недостатке у поступку овог писца, аутор наводи повремене губитак јасноће поенте услед сувишних излива речи и објашњења, уз велики број ликова, који ствара опасност да се понекад побркају разна гледишта и перспективе. Па ипак, Дарел је у својој тетралогiji успео да оствари првобитну замишљао, а то је илустровање суптилних промена у људском понашању, не само из временске перспективе, него и у просторном смислу, истиче критичар, који пореди ово дело са рингишилом или сложеним мозаиком. Одушевљено хвалећи Дарелову маштовитост, поетичност и модерност, Стефановић у закључку наглашава да је у романима тетралогije представљено „понирање у никад довољно доступне дубине људских стања”.

У приказу Миодрага Максимовића, који београдска *Илустирована полиџика* објављује 5. октобра 1965. године (стр. 39), под насловом „*Александријски квартејџ* (Тетралогija, ремек-дело Лоренса Дарела)”, аутор оцењује да је Дарел један од највећих романсијера савремене епохе. Користећи психоанализу, снагу своје маште и богатство свог песничког дара, овај писац ствара „модерну, оригиналну, занимљиву, језички раскошну прозу у којој блистају драго камење песничких метафора и златне жице психолошких анализа”, истиче приказивач, такође указавши на Дарелово мајсторство при описивању атмосфере и многодимензионалних ликова.

Необичан чланак Мирка Милорадовића, под још необичнијим насловом „Песничка истраживања секса”, објављен у београдском *НИН*-у 10. октобра исте године (стр. 9), такође је посвећен *Александријском квартејџу*. Приказивач сматра да је Дарел намазан свим *мастима*, а да његова тетралогija представља *уметничку погвалу века*, у којој је „секс увијен у шарену амбалажу од крхке неоромантичне усхићености, иронија је блага и искључиво у служби козерије, пишчев шарм се исцрпљује лаким и лако препознатљивим помагалима: психоанализа, сексуалне изопачености, мало хумора, мало више поезије, и то поезије од најчистијег кова”. Аутор приказа додаје да су Дарелове приче голицаве, слике сочне, а ликови се утркују у перверзности, па зато сврстава овог писца међу *уметнике ојсиене*, а његово дело оцењује као *мајсторску погвалу*.

Још један од написа који су се појавили као брза реакција на објављивање превода тетралогije јесте и приказ „Проза деценија”, чији је аутор Иво Видан, а доноси га загребачки *Телеграм* 15. октобра те исте године (стр. 4). Аутор чланка сматра да пажњу читаоца највише привлачи књижевна форма коју Дарел развија у свом *четворослојном роману*, желећи да створи један просторно-временски континуум према Ајнштајновом моделу света, што представља занимљиву иноваци-

ју засновану на знањима из физике и математике. Критичар затим истиче богатство насликаних детаља, сложеност Дарелове технике, али и шокантност и морбидност извесних мотива у тетралогiji, уз закључак да је Лоренс Дарел створио „густо ткиво необичних арабески које обузимају машту, потичу знатнијељу, забављају и онда када је дух прозрео пренемагање”.

Исте године титоградски часопис *Сиварање* у двоброју за новембар–децембар (стр. 1228–1229) доноси приказ *С/ретена/ П/еровића/*, који оцењује *Александријски квартеј* као „необичан и смион покушај”. У погледу приповедачке технике, он указује на вишедимензионалност и сликање савремене стварности из различитих углова, а у тематском погледу сматра да је Дарел успео да прикаже све видове манифестовања савремене љубави и њену најкомплекснију слику, уз помоћ Фројдових поставки „о значају сексуалитета у животу човјека”, да би у закључку назвао тетралогiju *монументалном уметничком грађевином*.

Сарајевски часопис *Животи* у броју за децембар исте те године (стр. 101–103) објављује приказ „Између генијалности и кича”, чији се аутор, Ристо Трифковић, пита да ли је *Александријски квартеј* чудо стварања или обмана, и износи суд да је то „и велико дјело, и сладуњава прича о сексу, и поезија пролазности, и рафиниран кич”. Дарел је експериментисањем унео у своје штиво парадоксалност, доводећи у питање веродостојност људске истине и створивши праву мистерију у овом, како га назива Трифковић, *ширик-роману*. Приказивач затим указује на прозачност, етеричност и нестварност Дарелових ликова, којима недостаје морална димензија, а такође замера енглеском писцу на томе што су у његовом делу изостали тегобни проблеми или дилеме, у смислу спознавања социјалне истине. И на крају, аутор приказа истиче Дарелову генијалност и поетичност, као и монументалност једног од ликова, а и читавог овог вишедимензионалног романа „у коме не постоји једна коначна истина него много њих које тек тако спојене и удружене чине дио истине о свијету и људима”.

Сарајевски *Израз* у броју за јануар 1966. године (стр. 87–92) доноси чланак о *Александријском квартеју*, чији је аутор Марио Сушко, а назив „Студија о простору и времену као техничком и стваралачком средству”. Он истиче поетичност Дарелових метафора које „одишу хеленским богатством боје и духа”, а циљ им је да читалац покуша да разуме самог себе. Поредјећи Дарела са Џојсом, Лоренсом и Прустом, код којих су основне теме такође истраживање љубави и уметности, критичар указује и на присутност утицаја имајизма и симболизма у стваралаштву британског писца. У погледу технике, међутим, Дарел је ближи Хакслију, који исто тако развија идеју о роману у самом роману, прецизира аутор чланка. Пошто је пишчев циљ био да прикаже симултаност као у фуги, он у својим романима спроводи полифонич-

ко развијање одабраних тема, константно укрштајући прва три романа у простору, а четврти роман и у времену, објашњава есејист. Континуитет времена, сматра он, најбоље представљају саме Дарелове личности, које трагају за самопоtvrђивањем и за које је живот „чин који се живи, али се не доживљава”. У закључку Сушко још једном указује на поетичну егзалтацију Дарелове прозе, али и на парадоксалност његовог покушаја да прикаже вредности које се замишљају као апсолутне тако што тражи време без простора и супротно.

И београдске *Књижевне новине* 22. јануара те исте године (стр. 4) објављују приказ Александра Бадњаревића „Лоренс Дарел: *Александријски квартејт*”. Приказивач тврди да ово Дарелово *чудесно* дело спада у књиге које нас фасцинирају на први поглед својом магијом, која произилази из тога што Дарел стално мења посматрача, угао или време посматрања. Основна драж приказаног дела је управо у тој *словесној сиректури* која омогућава читаоцу да помоћу додатних објашњења изнова спознаје оно што му се чинило познато, прецизира Бадњаревић и додаје да се та четири слоја који чине тетралогију узајамно преплићу, надовезују и међусобно објашњавају.

Есеј „Модификације модерног романа” Ива Видана, објављен у загребачком *Форуму* у двоброју за септембар и октобар 1966. године (стр. 269–280), прештампан је и у књизи *Непоузгани приповједач*, коју је објавила загребачка „Матица хрватска” 1970. године. Критичар напомиње да је Дарелова тетралогија заснована на Бергсоновој концепцији протицања времена, у циљу стварања просторно-временског континуума, у коме би три стране представљале простор а четврта време, према Ајнштајновом моделу света. Нагласивши да се предметни романи одликују богатством детаља, аутор есеја указује и на њихову *ојвореност*, проналазећи паралелу са начином на који Умберто Еко тумачи нова музичка дела. Подвукавши чињеницу да је Дарел у суштини применио исту субјективну приповедачку технику као пре њега Цојс, Пруст, Конрад и Жид, есејист истиче да он још радикалније и потпуније спроводи релативност становишта и перспектива, препуштајући могућност различитих интерпретација иницијативи читаоца.

Уз превод поезије Лоренса Дарела „Пјесници, градови, историје”, загребачки *Форум* у двоброју за мај–јуни 1968. године (стр. 935–946) објављује и уводни чланак о овом писцу, чији је аутор и преводилац стихова – Марио Сушко. Он Дарелов поступак у писању, који се одликује променама угла гледања у складу са метаморфозама и развијањем теме, назива *техником колора*. Сврха оваквог приповедачког метода је откривање скривених токова човековог мишљења, а то онда такође захтева измењени технички поступак и приступ стварности, истиче приказивач. На пример, наставља он, писац је инсистирањем на сећању остварио први услов да од тетралогије направи че-

творослојни роман, јер сећање омогућава да се граница између стварног и измишљеног стално помиче и да се тако збивања прикажу паралелно у времену. У тематском погледу, у тетралогiji је представљен процес трагања за стваралачким идентитетом и за ослобађањем личности, што је могуће једино у уметности, подвлачи аутор чланка. Ову тему је Дарел развио полифонички, додаје есејист, донекле замерајући енглеском писцу на пренатрпавању до кога доводи такав поступак. Сушко затим хвали Дарелов специфични стил, у коме проналази сличности са техником поинтилиста јер се овако нанизане зоне простора, када се гледају са удаљености, сливају у једну целину, а на крају написа пореди Дарелове романе са поезијом, пошто у обе ове форме уметник настоји да премости јаз између човека и времена.

Приказ „*Tunc* – нови роман Lawrence Durrell” анонимног аутора (потписаног иницијалима Ж. М.) објављен је у загребачкој *Рејублици* за новембар 1968. године (стр. 678). Приказивач примећује Дарелову површност у описивању места и ликова у овом роману, као да је писац изгубио енергију у односу на претходна дела, за шта проналази разлог у томе што он не приказује лица са разних тачака гледишта као раније. У новом роману Дарел покушава да испита могућности индивидуалне слободе, али му недостаје уверљивост и то дело има слаб ефекат на читаоце, јер се не чита тако течно као романи тетралогije, мада је боље организовано од њих, додаје аутор чланка. Он снагу овог романа проналази у митској једноставности елемената приче и закључује да је *Tunc* у ствари романса.

Новосадски *Летњопис Мајице српске* у броју за фебруар 1973. године (стр. 141–170) објављује чланак „Распети Ерос”, чији је аутор Милан Комненић. Предмет разматрања у овом напису јесте такозвана ’еротска књижевност’, а међу осталим писцима говори се и о Дарелу, у поглављу под насловом „Еротизам и писање”. Критичар оцењује да Дарел продужава перспективу француског писца Маркиза де Сада, али је много циничнији и маштовитији, разликујући се од Сада по томе што га еротско занима искључиво као *агенс* писања. Говорећи о стилским особинама Дареловог романа *Дасиџина*, аутор есеја истиче уверљиву свирепост тог дела, у коме се главна јунакиња, као оличење демона супротности, одликује дивовском округлошћу и унутрашњим демонством. Наиме, Комненић тврди да она представља спој демона и анђела, чедности и раскалашности, чистоте и порока, и да је парадоксално управо то што њен мазохизам истовремено распаљује и уништава еротизам, па стога Дарелово дело назива *трансцендовањем сладостирашћа*.

После паузе дуге више од једне деценије, наша критичка јавност поново се заинтересовала за Дарелов романијерски опус тек средином осамдесетих година. Редовно извештавајући читаоце београдске *Књижевне речи* о најновијим догађањима на иностраној књижевној

сцени, прилозима у својој рубрици 'Из света', Нада Бојић у броју за јули 1985. године (стр. 34) објављује две кратке белешке под заједничким насловом „Нове књиге аутора *Александријског кваријетта* и *Трећеј човека*”. Говорећи о Лоренсу Дарелу, критичар јавља да се управо појавио пети – последњи том његовог *Авињонског квинјетта*, под насловом *Квинкс или Распарачева пријовест*. Као и у претходна четири дела пенталогije, Дарелове јунаке муче метафизички проблеми *добра и зла, ероса и ѿанатјоса*, а радња се одиграва делом и у Александрији, омиљеном граду овог писца, кратко истиче Нада Бојић.

Обиман есеј под насловом „Лоренс Дарел и Југославија” потиче из пера Светозара М. Игњачевића и објављен је у *Аналима Филолошког факултјетта у Београду* за 1987. годину (стр. 83–98), док ће допуњена верзија овог текста 1994. године бити штампана и у књизи *Земља чуда у изломљеном ољлегалу (Модерни бријтански писци и југословенска ѿемајика)*, код београдског издавача „DBR International Publishing”. Сврха ове студије јесте да се пронађу разлози за *амбивалентјан однос* енглеског писца према нашој земљи, које аутор дефинише као последицу сплета специфичне атмосфере и тешких животних услова у ратом разореној Југославији, са једне стране, и Дарелових личних мотива, креативног незадовољства и духовне неуравнотежености, са друге. Да би образложио своју тезу, есејист у првом делу текста износи кључне чињенице из Дареловог живота и рада, а затим анализира трагове које је боравак овог писца у нашој земљи оставио у његовим делима, при том указујући и на стилске и тематске карактеристике и специфичности. Међу њима се издвајају занимљива атмосфера, вештина у вођењу радње, успешност у карактеризацији ликова и, изнад свега, „понесени описи пејзажа, пуни истинске поетичности”. И поред тога што је овај британски писац у приказивању наше земље показао једностраност и пристрасност, југословенски мотиви у Дареловом опусу представљају „незаобилазно сведочанство о инспиративним потенцијалима наших предела и карактера, ситуација и атмосфера, у очима знаменитих људи од пера”, закључује Светозар М. Игњачевић.

Последњи напис у издвојеном периоду јесте поговор „Lawrence Durrell – апостол модерног субјективизма”, који је Иво Славнић написао уз наше издање петог тома *Авињонског квинјетта* – романа *Квинкс или Распарачева пријовест* (стр. 263–275), објављеног код сарајевске „Свјетлости” 1989. године. Аутор поговора наглашава да се у Дареловим романима, у којима је изражен бунт против актуелне пуританске атмосфере у Енглеској, спајају неке разнородне тенденције из традиције романа те земље у првој половини двадесетог века. Назвавши визију света овог писца сложеном, слојевитом и *крајње идиосинкратјичном*, критичар указује на укидање дистинкције у перцепцији субјекта и објекта у Дареловом делу, које је засновано на Ајнштајно-

вој теорији релативитета. Оваквим поступком писац за сваки доживљај приказује бесконачно много могућности, захваљујући вишеструком аспекту посматрања, што приказивач тумачи као његову поруку да је немогуће спознати стварност јер она и не постоји објективно, већ је чине безбројне субјективне илузије. Указујући на то да Дарелов специфичан *квазиреалистички симболизам* захтева велики интелектуални напор читаоца, аутор поговора повлачи паралелу између тетралогije и пенталогije, у којој је приметна еволуција пишчевих идеја и асимилација нових елемената из разних религија и култова. И у стилском погледу се *Авињонски квинтети* разликује од претходних Дарелових дела, јер писац у њему „немилосрдно руши све конвенције традиционалног романа”, разливајући радњу у концентричне кругове, шокирајући читаоце укидањем разлике између стварности и фикције, тако да је пенталогija права духовна авантура, закључује Иво Славнић, називајући ово дело крајњим дометом Дареловог стваралаштва.

Дакле, ако се изузму два негативна приказа, сви написи о романима Лоренса Дарела у нашој књижевној периодици веома су похвални, за разлику од матичне критике, у којој о стваралаштву овог писца владају прилично опречна мишљења. Супротни судови и неслагање критичара у његовој домовини при оцењивању појединих Дарелових дела проистекли су пре свега из чињенице да се он никако не може описати као типичан савремени енглески романописац, јер у потпуности одудара од струје модерног енглеског романа по средини и темама које описује, као и по форми својих романа. Управо у тој радикалности при избору тема, али и у формалном смислу, наши аутори виде изазовност и оригиналност Дареловог опуса, као израз пишчеве побуне против традиционалног романа и против владајућих књижевних струја у Енглеској, пошто он својим делом доводи у питање постојећу концепцију о јединственој људској личности. Дарел је снагом своје маште и богатством свога песничког дара створио модерну, оригиналну, занимљиву, језички раскошну прозу, препуну песничких метафора, мајсторски описане атмосфере и многодимензионалних личности, сматрају наши критичари. Они указују на његову специфичну технику писања, засновану на научним поставкама: принципу релативитета, Ајнштајновом моделу света, Бергсоновој концепцији протицања времена, али и покушају да се у уметност врати јединство времена и простора, те да се један период времена и збивања у њему посматрају из неколико различитих углова, тако да се догађаји надопуњују и испреплићу, попримајући више димензија, од којих свака служи за додатно осветљавање ликовна. Истичући Дарелову литерарну умешност, лиризам и невероватну стилску истанчаност, наши критичари његову прозу пореде са стваралаштвом Пруста, Лоренса, Џојса, Конрада и Жида, а такође нагла-

шавају сликовитост, сензуалност и живост Дареловог језика, слојевиту структуру његових романа и богатство насликаних детаља.

На основу овде изложених резултата истраживања можемо да закључимо да је рецепција романијерског опуса Лоренса Дарела на српскохрватском језичком подручју веома задовољавајућа јер он спада међу послератне британске писце о којима је наша књижевна критика највише писала, а интересовање за Дарелово стваралаштво наставља се и после анализираног периода, и биће додатно подстакнуто поновним објављивањем превода његове тетралогije.